

Juletræet og grundtvigianerne

Af Poul Dam

Anden juledag 1866 skrev Jens Jensen, der var elev på Grundtvigs højskole, som den gang lå på det sted, hvor Haraldsgade nu krydser Lersø Parkalle i København, til sine forældre i Vester Hjermslev (nu Vester Hjermitslev) i Vendsyssel. Rejsen hjem var lang og besværlig, så han var blevet på skolen over julen, men det gav ham også en helt speciel oplevelse:

»Juleaften var vi indbudt til at spise juletræ ved Grundtvig. I har vel næppe set et juletræ. Siden vi kom til Grundtvigs, blev der sjunget nogle salmer, derpå slukkede vi juletræet. Så legede vi et par timer. Siden vi var rejsefærdige, kom Grundtvig ind, gav os alle hånden og ønskede os en glædelig jul. Fruen tog ham ved hånden, det er næppe, han kan gå alene. At se til ligner Grundtvig de gamle, nordiske kæmper. Juledag var jeg i Vartov og hørte Grundtvig.« (1).

Udtrykket »spise juletræ« findes ikke i *Ordbog over det danske sprog* – bortset fra en henvisning til Peter Fabers »siden skal det spises« – men ellers må man fæstne sig ved sætningen: »I har vel næppe set et juletræ«. Det skal nok være rigtigt. Juletræet var ikke rigtig nået ud på landet den gang, slet ikke til Vendsyssel.

Ad hvilke veje blev juletræet folkeeje i den grad, at den danske jul, som Iørn Piø skriver (2), er blevet en juletræs jul? Vel at mærke på den specielt danske måde, at det anses for naturligt, ja uomgængeligt, at der synges salmer ved juletræet? En omtale af juletræet i salmer forekommer vist nok kun i Danmark – bortset fra en enkelt svensk salme fra 1909, men den er også af Jeanne Oterdahl, der havde grundtvigsk prægede højskolekontakter (3).

Det er forfatterens hypotese, at de grundtvigske miljøer (præstegårde, højskoler, friskoler m.m.) spillede en væsentlig rolle i forbindelse med, at juletræet blev accepteret på landet. I det følgende vil der blive givet forskellige bidrag til støtte for denne hypotese, men der er utvivlsomt brug for mere dybtgående undersøgelser. For eksempel er breve og dagbøger fra højskoleelever kun publiceret i begrænset omfang, og det har ikke været overkommeligt at gennemgå det store materiale, der findes i højskolernes årsskrifter.

Juletræets komme

Det er velkendt, at juletræet kom som kulturimport fra Tyskland. Det gælder både Danmark og andre lande. Karakteristisk er det, at Charles Dickens i *The Christmas Tree* (4) omtalte juletræet som »that pretty German toy« – og iøvrigt kun i forbigående fik religiøse associationer i den sammenhæng.

Som skildret mange steder blev de første dokumenterede juletræer i Danmark tændt på herregårde og i borgerlige hjem, der mere eller mindre stærkt var præget af tysk sprog og litteratur – og hvor man f. eks. kunne have læst om juletræet i Goethes *Die Leiden des jungen Werthers* fra 1774. Men danske digtere tog hurtigt juletræet til sig, og det fik formentlig betydning, at Grundtvig i 1823 satte juletræet ind i en kristelig sammenhæng i sin »Kæmpe-Vise om Julen«: *Der stander et Træ paa Norges Fjeld* (5). Iørn Piø sætter (6) tekstens fremkomst i forbindelse med, at Grundtvig det år kunne fejre sin første rigtige jul med et barn i huset – den ældste søn Johan var født den 14. april 1822 – og det er der meget, der taler for, men det bør også nævnes, at Grundtvig i slutningen af 1822 var vendt tilbage til København (indsat i embedet ved Vor Frelzers Kirke første søndag i advent), og at det netop var under hans fravær fra hovedstaden, at juletræet var slået igennem. Nu – altså i 1823 – var det velkendt i borgerlige kredse i København og også så småt ved at komme ud i de større købstæder – næppe i Præstø, som Grundtvig senest kom fra.

Den lange »kæmpevise«, som Grundtvig senere tog med i sangværket (7), men som aldrig blev anerkendt som en egentlig salme, modstiller det juletræ, man pynter til juleaften, med det sande juletræ fra Bethlehem. Juletræet i stuen accepteres altså, men suppleres også med en formaning om ikke at glemme julens egentlige budskab. Man kan sammenholde dette med den mere perifere omtale af juletræet i *Danne-Virke* i 1817 (8), som hang sammen med et rimbrev til Ingemann, hvori Grundtvig satiriserede over J. L. Heibergs *Julespøg og Nytaarsløjer*. Når han på et sted talte om at »det attende Aarhundrede selv plantede det Juletræ, som nu i det nittende bærer sine sørgelige Frugter, og vil bære dem endnu langt beedskere, dersom det ikke med Rod oprykkes«, er det åbenbart ikke juletræet som konkret juleskik, det drejer sig om, men hele det attende århundredes indstilling til »sand og levende Christendom«. Seks år senere ville han imidlertid næppe have brugt ordet »juletræ« som symbol på manglende kristendom.

I de følgende år tog Grundtvig – og Ingemann – juletræet til sig. Den førte til to »juletræssalmer«: Grundtvigs *Jule-Aften! Du er skøn* fra 1838 (9) og Ingemanns *Julen har bragt velsignet Bud* fra 1839 (10). Begge salmer blev kendt i videre kredse gennem brødrene Fengers *Psalmer og Sange til Julen*

fra 1845, der blev meget udbredt, først og fremmest via grundtvigske præster. Ingemanns salme har været med i de officielle salmebøger fra 1855, mens Grundtvigs først kom med i 1873 og gled ud igen i 1953.

Disse salmer legitimerede således juletræet som indslag i en kristen julefest og lettede derved dets accept i vakte, i hvert fald grundtvigske, kredse.

Grundtvigs juletræ

I H. P. B. Barfods *Minder fra gamle grundtvig'ske Hjem* (11) og Holger Begtrup's fortsættelse af serien *Grundtvig'ske Hjem i det 19. Aarhundrede* (12) fortælles der i mange af erindringsskitserne om julen i fortællernes barndomshjem, i de fleste tilfælde præstegårde. Dateringerne er imidlertid upræcise og beretningerne ikke særlig markante. Det er dog påfaldende, at der hyppigt har været tale om to juletræsfester – en for sognets børn og en anden for familien. Det forudsattes ganske åbenbart, at der ikke var juletræ i andre hjem i sognet. Sognejuletræet var altså ikke et supplement til hjemmets juletræ, men det eneste for alle andre end præstens børn. Modsat en senere tid, hvor foreningsjuletræer og lignende supplerede hjemmets juletræ – og hvor det ofte blev en kamp at få lagt foreningsjuletræet så sent, at familiens juletræ var det første, børnene oplevede.

Der er dog god grund til at citere enkelte beretninger fra den store grundtvigske erindringssamling.

Den første er et minde om et juletræ hos Grundtvig selv, og året var 1832. Marie Blom, der dengang var otte år, fortalte som 64-årig:

»... for at komme tilbage til hin Juleaften, så ved jeg godt, at hele Selskabet i Dagligstuen fik Té og Julekage, der var til Stede i landlig Overflødhed, men at Juletræet blev tændt i Sovekammeret. Börnene beundrede, og de store lode som så, men Husfaderen spasede dog venligt, fordi der kun var Lys på den ene side af Træet, den, der vendte mod Publikum, og talte, om jeg ikke husker Fejl, om en Ellepige, der var hul i Ryggen, og Tante Jane [Grundtvigs svigerinde] forsvarede lystigt sit Arrangement ...« (13).

Der var altså ikke mulighed for at danse om træet, men det synes ikke at have været et følt savn.

Hos grundtvigske folketingsmænd

Den anden beretning ligger ca. tredive år senere og er fra et bondehjem, men ikke noget helt almindeligt. Faderen var folketingsmand Jens Jensen i

Trunderup på Fyn, som i perioder var Grundtvigs sidemand i Folketinget. Datteren Sara Højvang fortalte:

»I mange af de Aar, Far var i København som Rigsdagsmand, boede han sammen med N. J. Termansen og Jens Jørgensen, Bjerregaard. De fulgtes stadig ad om Søndagen for at høre Grundtvig i Vartov. ... Mor besøgte tit Far i København, og derved blev hun personlig kendt med Grundtvig og flere af hans Venner. ... Af de Hjem, hvor Far og Mor kom i København, kan nævnes Handskemager N. F. Larsens, Historikeren Frederik Barfods og Politikeren Sofus Høgsbros. ... I disse gode københavnske Hjem saa mine Forældre første gang Juletræer, som dengang endnu var ukendte ude paa Landet. Det interesserede dem meget, og næste Jul fik vi saa ogsaa et Juletræ hjemme. – De havde faaet det ind og pyntet det, uden at vi havde mærket noget dertil ...« (14).

Tidspunktet må have været sidst i 1850erne. Høgsbro kom ganske vist først til København med sin familie i 1862, men juletræshenvisningen kan lige så godt – eller bedre – gå på de to fremtrædende grundtvigianere Larsen og Barfod, som Jens Jensen bevisligt kom hos i 1850erne. Familien i Trunderup hørte til Vilhelm Birkedals menighed i Ryslinge, og efter en anden kilde, som Iørn Piø har benyttet, skulle egnens første juletræ have været et hos Birkedal (15). Det er ikke meget væsentligt, om man støtter sig på den ene eller den anden beretning – det grundtvigske element optræder begge steder – men Sara Højvang fortæller om en ofte upåagtet forbindelse mellem det københavnsk-grundtvigske miljø og landbomiljøerne.

Den allerede nævnte N. J. Termansen hørte også til juletræspionerne. Hans søn skrev:

»Der blev (nemlig) holdt en lille Julefest med Juletræ i mit Barndomshjem, og det var noget enestående der på Egnen i de Tider. Til denne Julefest kom Landsbyens Beboere med deres Börn, og jeg kan også mindes, at Fru Schrøder og Ludvig Schrøder fra Askov med Börn have været til Stede ... Efter at Juletræer bleve mere almindelige på Egnen, havde vi på selve Juleaften et Juletræ for Hjemmet alene.« (16).

Med det forbehold, at fortællerens hukommelse kan have svigtet, så enkelt-heder, der ligger stærkt adskilt i tid, er blevet sammenføjet, må tiden have været 1870erne eller sidst i 1860erne.

I H. F. Feilbergs *Dansk Bondeliv, saaledes som det i Mands Minde ført navnlig i Vestjylland* fra 1889 omtales juletræet kun i et tillæg, hvor Feilberg skrev: »Blandt de Skikke, som hører Julen til, er »Juletræet« ikke nævnt, fordi det først i de allersidste Aar synes at være bleven bekjendt og brugt blandt Bønderfolk.« (17). Selv havde han – der var opvokset i Ribe

amt – først set et juletræ, da han kom til København som student i 1849. I værket *Jul* fra 1904 supplerede han bl. a. med den oplysning, at »andre af de gamle her på egnen [dvs. omkring Askov] har først set det på höjskolen 1866 eller derefter.« (18).

Juletræet på Askov højskole

Juletræet på Askov højskole er bedre dokumenteret end de fleste, og det skabte en tradition med stor livskraft.

Forstander Ludvig Schrøder var gift med Charlotte, der var født Wagner i et officershjem i Rendsborg. Hendes mor, der også hed Charlotte Wagner, var født Manthey og barnebarn af sognepræsten ved den tyske Sankt Petri Kirke i København, men stammede på mødrene side fra en familie Holten i Helsingør. Moderen, fru Manthey, født Holten, sendte i Julen 1843 sin datter og svigersøn i Rendsborg »rigelige Gaver, hvoraf særlig en Æske med Herligheder til Juletræet frydede os Børn.« (19).

Charlotte Schrøder kendte altså juletræet fra sit barndomshjem og allerede på Rødding Højskole, hvor Charlotte og Ludvig Schrøder blev forstanderfolk i 1862, blev der holdt juletræsfest med deltagelse af eleverne (20).

På Askov synes der i begyndelsen at være holdt tre juletræsfester: Juleaften for alle højskolens folk, herunder de elever, der ikke var rejst hjem til jul, (og det var ret mange, blandt andet nordboer og sønderjyder), anden juledag for alle sognets børn, og endelig for alle eleverne den 13. januar, der fra gammel tid havde været betragtet som afslutningen på julen (som delvis stadig i Sverige). Om børnejuletræet huskede datteren Ingeborg (gift Appel): »Det var det første juletræ, der tændtes i Malt sogn. Men snart blev det indført omkring i hjemmene, og så ændredes børnefesterne på skolen.« (21).

Det første 13. januar-julegilde blev ifølge Konrad Jørgensen afholdt i 1866, og om gildet i 1870 fortalte han – der havde været en af arrangørerne:

»Vi fik udpønset et stort Program i 5 Afdelinger, der forholdsvis godt blev bevaret som en Hemmelighed for de mange forventningsfulde og nysgerrige Elever og Gæster, der ved Aftenstid samledes foran den lukkede Fløjdør til Foredragssalen. Da den endelig aabnedes, og Skaren under Julesalmer drog ind, mødte Synet det prægtige med hundrede Lys og mange nordiske Flag og gyldne Frugter smykkede Juletræ.« (22).

Askovs juletræstradition blev af stor betydning. Der var mange elever, og nogle af disse blev selv højskolefolk og tog enkeltheder med sig til juletræsfesterne på deres egne skoler – selvsagt ikke mindst de skoler, hvor Schrøders og Appels efterkommere havde ledelsen eller var ansat. Gennem

mere end hundrede år har højskoleelever således kunnet opleve et juletræ, der i store træk var pyntet som træet på Askov højskole, og der er sikkert også i mange gamle højskoleelevers hjem bevaret juletræstraditioner, der kan føres tilbage til Askov.

Enkelthederne ses først beskrevet fra 1890erne, nemlig af Frederik Schrøder, der var født i 1888:

»Julen var hjemlivets straalende højdepunkt. Forberedelserne begyndte i god tid. Et par aftener om ugen samlede mor pigerne om det store bord i spisestuen for at lave julestads til træet. Der blev klippet vimpler af mørkerødt silkepapir med et kors af hvidt brevpapir klistret paa. Mor var en mester til at forme papirsroser i mørkerøde, hvide, lyserøde og gule farver. ... De hvide julelys skulde sættes på knappenaale, hvor hovedet var nippet af, og brændes til. ... Den lille foredragssal blev ryddet. Julegranen naaede loftet. ... Træet blev synet. Hvis der var et bart stykke, blev der boret en gren ind. Øverst en gylden stjerne. Nordiske flag på det første sæt grene. De svære grene blev tyngt ned med appelsiner i næsten vandret stilling for at bære lysene. Ved hjælp af vintergrønt flettede mor stykke for stykke af sine roser, der saa blev snoet som en guirlande fra top til fod. De lyste derinde og illustrerede mors yndlingssalme »Rosenkrans om kors at binde« (hver kvist danner jo et kors). Til sidst blev glat englehaar gydt over træet ovenfra. Alt pegede opad mod træets top. ... Julehelgen sluttede Hellig-tre-Kongers aften med juletræ i gymnastiksalen for de hjemvendte elever, lærerfamilier og mange af byens folk, vel 300 i tal. Her talte gamle Feilberg ... ofte ... om »julemørkets løndom«. Eller la Cour talte om julestjernen.« (23).

Vimplerne og guirlanden af silkepapirsroser omkring træets stamme var det mest karakteristiske og måske også familien Schrøder-Appels helt selvstændige bidrag til juletræstraditionen. De var udtryk for et ønske om, at pynten skulle være »kristen og dansk« (24). Ifølge familietraditionen afløste de røde og hvide roser efter 1864 nogle hvide papirliljer, som fru Wagner havde brugt (25). Nordiske flag og Stars and Stripes kom med som hilsener til skolens elever fra andre lande – »saa enhver Elev kunde finde *sit* Hjemlands Flag paa en Hædersplads« (26).

Det raffinerede ved vimplerne var, at silkepapiret ofte brændte i varmen fra lysene, men korset blev tilbage. Den gammeldags måde med at anbringe lysene på knappenaale i stedet for i de nymodens lyseholdere er i hvert fald af en del af familien blevet opretholdt endnu i de seneste år – i 1984 skrev Charlotte Rud, født Appel, om det som noget stadig aktuelt (27).

Allerede i Frederik Schrøders barndom i 1890erne var den afsluttende juletræsfest som omtalt flyttet fra den 13. til den 5. januar, og efterhånden

som flere og flere elever rejste hjem i juleferien, holdt man på Askov og andre højskoler afslutning med juletræ om aftenen før hjemrejsen. Juleferien blev således indrammet af to juletræsfester – umiddelbart før og efter ferien – og dette er vist blevet bibeholdt næsten overalt, hvor et højskolekursus strækker sig på begge sider af nytår.

Ingeborg Appel – Charlotte Schrøders datter – lavede ca. 700 papirsroser hvert år, »for Askovkredsen i København skulle have til bordpynt som en personlig julehilsen, og alle de kurve, som sendtes ud til Askovfolk, havde roser på hanken.« (28).

Juletræet i Mern præstegård

Selv om de tidligste vidnesbyrd om juletræer i Danmark vedrører hjemmene, er der således meget, der peger i retning af, at den videre udbredelse i stor udstrækning må skyldes de juletræsfester, der blev afholdt af skoler eller på anden måde for større kredse. Ifølge sagens natur var det kun en families nærmeste venner og slægtninge, der fik del i hjemmets juletræ og derved kunne inspireres til at tage skikken til sig, og selv om omtale i aviser og blade kunne have en vis betydning, måtte den deraf flydende spredning naturligvis foregå langsomt.

Langt større betydning må det have fået, at børn og i en vis udstrækning deres forældre oplevede juletræet i en skole eller f.eks. i en præstegård – selv om netop det store juletræ omvendt kan have givet mange en fornemmelse af, at et juletræ retteligt hørte hjemme i en sådan sammenhæng. Mere herom senere.

Grundtvigs foran omtalte juletræssalme *Juleaften, du er skøn* (29) blev skrevet til en juleaftensfest i Prinsesse Caroline Amalies Asyl i 1838. I det mindste fra 1836 var der blevet holdt en sådan fest for asyllets børn, enten selve juleaften eller lillejuleaften, og fra og med 1838 deltog Grundtvig ofte i festen. Også den tilknyttede asylskole, der kan betegnes som det første forsøg på at holde friskole i grundtvigsk forstand, holdt julefest med Grundtvig som taler.

Fra 1838 til 1841 var Peter Rørdam bestyrer for asylskolen, og efter at han var flyttet til Mern som sognepræst, holdt Caroline Amalie, der var blevet dronning i 1839, ham underrettet om livet på skolen, herunder også om juletræsfesten, som hun tydeligt nok gik meget op i (30).

Det er derfor forståeligt, at Rørdam tog juletræet med sig til præstegården. En af hans kvindelige konfirmander, der begyndte at gå i skole i 1842, fortalte sidenhen – uden datering, men åbenbart fra 1840erne:

»Juleaften blev vi bedt op i Præstegaarden, hvor vi saa først var inde i hans Arbejdsværelse; her talte han saa dejligt om Jesusbarnet i Krybben,

lagde sin Haand paa vore Skuldre, klappede os paa Kinden med Bagen af Haanden, tog saa en i hver Haand og gik med os. Saa sprang Døren op til Havestuen, og et prægtigt Juletræ med mange Lys og Godter stod for os. Vi gik da rundt om det og sang Julesalmer. Frøken Bolette [præstens søster], der holdt Hus for ham, stod saa og delte Godter ud til os, som hun havde i sit Forklæde.« (31).

En anden skildring af julen i Mern præstegård skyldes en udlænding, skotten Andrew Hamilton, der i 1854 udsendte bogen *Sixteen Months in the Danish Isles*. Om julen 1849 fortalte han:

»Efter Middagen forsvandt vor Værtinde en lille Stund, og da hun vendte tilbage, indbød hun os til at følge hende ind i Havestuen, som hidtil havde været omhyggelig aflukket. Fløjddørene blev aabnede og viste os Juletræet i et Lyshav, prydet, som det var, med Voxlys og Slikkerier, og bedækket med Gaver til enhver af os. Her var en Søgen og Beundren. Jeg fik en prægtig Rejsetaske, prydet paa den ene Side med en nydelig broderet Blomsterbuket. Idet vi gik rundt om Træet, sang vi en Julesalme, inden vi slukkede Lysene, at de ikke skulde brænde Grenene, og vendte derpaa tilbage til Dagligstuen for at drikke Kaffe.« (32).

Hamilton skrev, at det var beskrivelsen af juleaften i en præstegård på landet i Adam Homos første sang, som først havde givet ham ønsket om at bringe julen i et sådant hjem, og selv om der ikke er noget juletræ i Adam Homo, (hvad der også ville have været en anakronisme), fandt Hamilton, at »alt blev virkeliggjort«. Dog:

»En eneste Mangel blev følt og bemærket af alle. ... Vi havde været tvungne til at nyde vort udmærkede Træ Juleaften, som vi bedst kunde, uden at være Vidne til Børnenes Undren og Henrykkelse, som i Almindelighed er Jagttagerens bedste Underholdning. Men Juledags Aften viste en hel Skare indbudte Dreng og Piger fra Landsbyen sig. Om Formiddagen var der sat nye Voxlys paa Grenene, og nu fik vi hele Pragten i anden Udgave. Da alle Lysene vare tændte, blev Døren til Forstuen aabnet, og ind spadserede de forundrede Børn med Øjne og Mund paa vidt Gab. De vare altfor meget paa Stads til at udfolde den samme støjende Glæde, som en Families egne Børn ikke bryder sig om at skjule; men deres Nydelse var alligevel ikke mindre kjendelig. De gik alle parvis om i Stuen, med deres smaa Hoveder hele Tiden trofast vendt mod Midtpunktet, hvor det straalende Træ stod. Øjeblikkelig blev der begyndt paa en Salme, [det var »Julen har Englelyd«], som blev sunget med høj Røst. Da den var færdig, gik vor kjærlige Værtinde rundt om i Værelset med en stor Kurv, af hvilken hun uddelte til hver et Æble, en Appelsin, en Kage eller lignende gode Sager.

Med dem i Haanden vandrede Børnene bort, bærende uidentvivel med sig et mægtigt Indtryk af en næsten overnaturlig Prag.*«* (33).

Man kan vel spørge, om en oplevelse af den skildrede art indbyder til efterligning, eller om den ikke snarere må virke uopnåeligt anderledes end det, der vil være muligt i børnenes egne hjem. Med andre ord, om man oplever et juletræ som noget, der hører hjemme i en anden verden. Men juletræet blev i hvert fald kendt i Mern sogn allerede i 1840'erne.

Sammenfatning

Hvis man skulle prøve at opregne de faktorer, der kan have hæmmet eller fremmet juletræets udbredelse blandt den jævne landbefolkning, kunne det føre til følgende:

Mistroen over for byfolk og byprægede sædvaner var utvivlsomt ganske stærk i det meste af 1800-tallet, først som typisk almuemistænkning, siden holdt i live af de politiske modsætninger. En bevidst trang til at efterligne byfolk hører i det væsentlige indeværende århundrede til.

I vakte – ikke-grundtvigske – kredse kan juletræet have været anset som en verdslig skik, der stred mod såvel de gode gamle traditioner som den rette kristelige højtideligholdelse af julen. Det er sandsynligt – men bør efterprøves – at juletræet blev accepteret senere i indremissionske hjem end i grundtvigske.

De praktiske vanskeligheder ved at få fat i grantræer – navnlig fjernt fra de jyske plantager, og inden disse var vokset til – må ikke undervurderes, ej heller den økonomiske side af sagen. Fattigfolk i byerne fik først juletræet stykke ind i det tyvende århundrede. Min mor, der var født i 1895, havde ikke juletræ i sit barndomshjem – i hvert fald ikke et rigtigt træ. Husmænd og landarbejdere havde heller ikke penge til den slags.

Juletræets præsentation i præstegårde og skoler på landet kan – som allerede antydnet – have bestyrket den opfattelse, at juletræet var noget, der tilhørte store arrangementer og ikke familiens mere beskedne julefest. Da den lidt sære Helene Dideriksen på Møen i 1876 havde planer om at pynte et juletræ for alle landsbyens børn, blev hun hurtigt bragt ned på jorden. Som hendes yngre kusine skrev i sin dagbog:

»Marenstine syntes det var for Storagtigt, og det syntes jeg ogsaa, saa det blev der ikke noget af.« (34). Det er åbenbart, at de andre unge piger i landsbyen mente, at den slags var for de fine – præster og lærere. Helene Dideriksen's hjem var endda nært tilknyttet til højskole, friskole og aftenskole, så der var ikke tale om, at man var uden for den grundtvigske inspiration. Det følgende år fik hjemmet da også juletræ – åbenbart for første gang.

Højskolernes betydning havde nok været endnu større, hvis det ikke var sådan, at det stort set kun var de unge mænd, der fik lejlighed til at opleve højskolejuletræet, idet der kun på enkelte kortlivede pige højskoler og (fra 1885) på Askov var kvindelige elever på vinterkursus. På den anden side var det ikke så få unge piger fra landet, der tjente på højskoler (og i præstegårde), og de fik tilmed praktiske erfaringer, som de kunne tage med sig hjem.

Der må imidlertid lægges særlig vægt på det forhold, at juletræet som tidligere omtalt fik en kristelig legitimation gennem Grundtvigs og Ingemanns juletræssalmer (og Fengernes optagelse af disse i deres hæfte med julesalmer) og ved, at bekendtskabet med det i stor udstrækning blev formidlet af præster og højskoler. Træet blev med udtrykket fra Askov et kristent og dansk træ, og juleaften blev derved en religiøst præget festaften. Den opdeling i en verdslig juleaften og en kristelig juledag, der findes i andre lande, og som spores ved beskrivelserne af de tidligste juletræer i Danmark, blev udvisket.

Noter:

1 Grundtvigs Højskoles årsskrift 1991, s. 77. 2 Bogen om julen, 1990, s. 213. 3 Den svenske psalmboken 1986, n:o 117. 4 Household Words, 21. december 1850. 5 Nyeste Skilderie af Kjøbenhavn, nr. 101, 20. december 1823. 6 Bogen om julen, s. 206. 7 I, 194 – ændret begyndelseslinje: »Der kneiser et Træ ...«. 8 Andet bind, s. V. 9 »Jule-Sang i Prindsesse Caroline Amalias Asyl«. Grundtvigs Sang-Værk 1944 ff. (og 1982), III, 188. 10 Første tryk: Nordisk Tidsskrift for Christelig Theologi 1840, s. 170. 11 Otte bind, 1921 ff. 12 Tre bind, 1929 ff. 13 Minder I, s. 17. 14 Grundtvigske hjem I, s. 33. 15 Bogen om julen, s. 207. Pios kilde er en emigrantberetning, som blev citeret af Hans Ellekilde i Vor danske Jul gennem Tiderne, 1943, s. 441. 16 Minder I, s. 122. 17 Side 373. 18 Andet bind, s. 140 f. 19 Charlotte Wagner v. Ludvig Wagner, 1913, s. 87. 20 Højskolens Ungdomstid i Breve, andet bind, s. 105, note 1. 21 Margrethe Christiansen: Ingeborg Appel og Askov, 1967, s. 13. 22 Askov Folkehøjskole 1865-1915, 1916, s. 49. 23 Manuskript i privateje. 24 Charlotte Rud, f. Appel, i Kerteminde Husflidshøjskoles årsskrift 1984, s. 38. 25 Oplyst af Ingeborg Appel (den ældre Ingeborg Appels sønneatter). 26 Margrethe Christiansen, f. Appel, i dagbladet København 24. december 1946. 27 Som note 24, s. 39. 28 Som note 21, s. 140. 29 Se note 9. 30 H. F. Rørdam: Peter Rørdam, første bind, 1891, s. 234 f. 31 Peter Rørdam, andet bind, 1892, s. 78. 32 Efter oversættelsen i Peter Rørdam, andet bind, s. 162. 33 Som note 32, s. 164. 34 Helene Dideriksens dagbog og breve 1875-1891, udgivet ved Bodil K. Hansen, 1984, note 31 på s. 218.

Summary

The Followers of Grundtvig and the Christmas tree

The thesis expounded by the author of this article is that the settings and institutions inspired by Danish theologian, preacher, poet and hymn writer N. F. S. Grundtvig, who lived from 1783 to 1872 – namely the vast number of folk high schools, vicarages and free schools – played a significant role in the introduction and acceptance of the Christmas tree in rural Denmark during the latter half of the 19th century.

Various sources support this theory. The author emphasizes the Christmas tree tradition at Askov Højskole (Askov Folk High School) in southern Jutland. Askov was a large school with many students. A number of these would themselves become educators and subsequently adopt this custom in their own schools. The Christmas tree is mentioned in well-known Danish hymns by Grundtvig and his friend Ingemann – not in e.g. English and German hymns.

In conclusion the author points out that the influence of the folk high schools might have been greater still, had it not been for the fact that young men were more or less the only ones exposed to the Christmas tree tradition at the folk high schools. No schools offered winter classes for female students except for a few short-lived folk high schools exclusively for women and then, of course, Askov from 1885. Nevertheless, as quite a number of young peasant girls became domestic helpers and servant girls at the folk high schools or at the vicarage, they gained a practical knowledge of the tradition which they later applied in their own homes.